

روش شناسی علم کلام

نگاهی تطبیقی انتقادی به روش فلسفی و تفکیکی

حمیدرضا شاکرین

www.ketab.ir

روش‌شناسی علم کلام

نگاهی تطبیقی انتقادی به روش فلسفی و تفکیکی

حمیدرضا شاکرین

عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: ۱۴۰۱

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

طراح جلد: رویا پردازان

چاپ و صحافی: آرزوی دیدار

سرشناسه: شاکرین، حمیدرضا، ۱۳۳۸.

عنوان و نام پدیدآور: روش‌شناسی علم کلام: نگاهی تطبیقی انتقادی به روش فلسفی و تفکیکی / حمیدرضا شاکرین.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۴۰۱.

مشخصات ظاهری: ۳۱۲ص.

شابک: ۰ - ۵۴۲ - ۱۰۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: کلام—روش‌شناسی.

موضوع: *Islamic theology – Methodology.

موضوع: کلام—نقد و تفسیر.

موضوع: *Islamic theology – Criticism and Interpretation.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: BP۲۰۳

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴

شماره کتابشناسی ملی: ۹۰۰۸۸۱۰

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهیدبهشتی، تقاطع بزرگراه

شهید مدرس، پلاک ۵۶ تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

فروشگاه کتاب اندیشه: تهران: خیابان انقلاب، روبروی

درب اصلی دانشگاه تهران، پلاک ۱۳۳۸، تلفن: ۶۶۱۷۵۶۷۰

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

■ فهرست ■

پیشگفتار.....	۱۱
مقدمه.....	۱۵
الف) تبیین مسئله.....	۱۵
ب) اهداف و ضرورت تحقیق.....	۱۶
ج) پرسش‌های تحقیق.....	۱۷
- پرسش اصلی.....	۱۷
- پرسش‌های فرعی.....	۱۷
د) فرضیه یا فرضیه‌های تحقیق.....	۱۸
هـ) فرضیه‌های رقیب.....	۱۸
و) پیشینه تحقیق.....	۱۹
ز) روش تحقیق.....	۲۰
ح) نوآوری‌های تحقیق.....	۲۱
ط) نقدهای ایرادشده در تحقیق.....	۲۲
ی) ساختار تحقیق.....	۲۳
فصل نخست: مفاهیم و کلیات.....	۲۵
مبحث نخست: مفاهیم.....	۲۵
گفتار نخست: دین.....	۲۵
گفتار دوم: عقیده.....	۲۷
گفتار سوم: روش و روش‌شناسی.....	۲۸

۶ ■ روش‌شناسی علم کلام (نگاهی تطبیقی انتقادی به روش فلسفی و تفکیکی)

۳۲	گفتار چهارم: عقل
۳۴	مبحث دوم: آشنایی با کلام فلسفی
۳۴	گفتار نخست: علم کلام
۳۷	گفتار دوم: فلسفه
۴۵	گفتار سوم: کلام فلسفی
۴۵	یکم: رابطه کلام و فلسفه
۴۸	دوم: چیستی کلام فلسفی
۵۰	سوم: پیشینه کلام فلسفی
۵۴	مبحث سوم: آشنایی با تفکیک
۵۴	گفتار نخست: چیستی تفکیک
۵۵	گفتار دوم: پیشران و مروجان تفکیک
۶۴	نتیجه فصل نخست
۶۷	فصل دوم: مبانی
۶۷	مبحث نخست: مبانی انسان‌شناختی در کلام فلسفی
۶۸	گفتار نخست: چیستی و ابعاد وجودی انسان
۶۸	یکم: ویژگی‌های ماده و مادیات
۷۰	دوم: مجرد و ویژگی‌های آن
۷۳	سوم: تجرد نفس و گونه‌شناسی آن
۷۴	گفتار دوم: دلایل عقلی تجرد نفس
۷۵	یکم: خودآگاهی
۷۷	دوم: تجرد ادراک
۷۹	گفتار سوم: نقد تفکیکیان بر ادله عقلی تجرد نفس و پاسخ آن
۷۹	یکم: تمایز روح، عقل و بدن
۸۱	دوم: قیام ادراکات و کمالات نفس به حقیقت مجرد خارجی
۸۴	گفتار چهارم: تجرد نفس در متون دینی
۸۵	یکم: قرآن کریم و تجرد نفس
۸۹	دوم: روایت‌ها و تجرد نفس
۹۲	گفتار پنجم: نقد تفکیکیان بر دلایل نقلی تجرد نفس و پاسخ آن

مبحث دوم: مبانی انسان‌شناختی تفکیکی	۹۴
گفتار نخست: چیستی و ابعاد وجودی انسان	۹۴
گفتار دوم: تمایزهای انسان‌شناسی تفکیکی و ماتریالیستی	۹۷
گفتار سوم: دلایل عقلی مادی‌بودن نفس و نقد آن	۱۰۱
یکم: ناخودهشیاری	۱۰۱
دوم: فراموشی	۱۰۴
سوم: زوال عقل و بقای انسانیت	۱۰۴
چهارم: مکان‌مندی نفس	۱۰۶
پنجم: حرکت مکانی نفس	۱۰۶
ششم: محدودیت کمی نفس	۱۰۸
هفتم: انفعال نفس	۱۰۸
هشتم: انشکمال نفس	۱۰۹
نهم: برون‌یابی نفس	۱۱۰
گفتار چهارم: دلایل نقلی مادی‌بودن نفس و نقد آن	۱۱۱
یکم: بادهسانی روح	۱۱۱
دوم: روح یا جسم رقیق	۱۱۳
سوم: روایت‌های طینت	۱۱۳
مبحث سوم: مبانی علم‌شناختی فلسفی	۱۱۷
گفتار نخست: چیستی و معطی علم	۱۱۸
گفتار دوم: اقسام علم	۱۲۰
گفتار سوم: منابع معرفت و توجیه آن	۱۲۳
مبحث چهارم: مبانی علم‌شناختی تفکیکی	۱۲۵
گفتار نخست: چیستی علم و جدایی آن از نفس	۱۲۶
گفتار دوم: ارزش علم و روش کسب آن	۱۲۹
گفتار سوم: تطبیق و نقد	۱۳۰
نتیجه فصل دوم	۱۴۰
فصل سوم: روش عقلی	۱۴۳
مبحث نخست: هستی‌شناسی عقل	۱۴۳

۸ ■ روش‌شناسی علم کلام (نگاهی تطبیقی انتقادی به روش فلسفی و تفکیکی)

۱۴۴.....	گفتار نخست: هستی‌شناسی عقل در کلام فلسفی
۱۴۷.....	گفتار دوم: هستی‌شناسی عقل در رویکرد تفکیکی
۱۵۴.....	مبحث دوم: معرفت‌شناسی عقل
۱۵۵.....	گفتار نخست: معرفت‌شناسی عقل در فلسفه و کلام فلسفی
۱۵۸.....	گفتار دوم: معرفت‌شناسی عقل در رویکرد تفکیکی
۱۶۶.....	مبحث سوم: کاربری عقل در عقاید
۱۶۶.....	گفتار نخست: کاربری عقل در کلام فلسفی
۱۶۶.....	یکم: لزوم علم و نظر
۱۶۹.....	دوم: کاربری روش برهانی
۱۷۲.....	سوم: مسئله تعارضات
۱۷۲.....	الف) نفی تعارض حقیقی
۱۷۵.....	ب) اصل تقدم دلیل راجح
۱۷۷.....	ج) روش حل تعارضی
۱۸۲.....	گفتار دوم: کاربری عقل در رویکرد تفکیکی
۱۸۲.....	یکم: نفی لزوم اکتساب
۱۸۳.....	دوم: نفی قیاس منطقی و برهانی
۱۸۴.....	الف) محور اصلی در مخالفت با قیاس
۱۸۶.....	ب) گستره نفی قیاس و علت آن
۱۹۳.....	سوم: عقل فطری و برهان مبتنی بر ضروریات
۱۹۸.....	چهارم: مسئله تعارضات
۲۰۵.....	نتیجه فصل سوم
۲۰۹.....	فصل چهارم: روش نقلی
۲۰۹.....	مبحث نخست: زیرساخت‌های نظری کاربری نقل در کلام فلسفی
۲۰۹.....	گفتار نخست: ارزش معرفتی وحی
۲۱۱.....	گفتار دوم: معناداری شناختاری متون اعتقادی
۲۱۵.....	گفتار سوم: محوریت مقصود مؤلف
۲۱۶.....	گفتار چهارم: نقل معتبر در عقاید
۲۱۹.....	گفتار پنجم: مسئله اجماع

فهرست مطالب ■ ۹

۲۲۰	مبحث دوم: پیش‌انگاره‌های کاربرست نقل در رویکرد تفکیکی
۲۲۱	گفتار نخست: عقل فطری، نه استدلالی
۲۲۲	گفتار دوم: نفی اشتراک معنوی
۲۲۵	گفتار سوم: عدم حجیت خبر واحد در باورها
۲۲۶	مبحث سوم: چگونگی کاربرست نقل در کلام فلسفی
۲۲۷	گفتار نخست: نیاز به علوم مقدماتی
۲۲۸	گفتار دوم: کاربرست قواعد اصولی
۲۲۸	یکم. حجیت ظواهر
۲۲۹	دوم. تجمیع ادله و فحص از قراین
۲۳۲	سوم. کاربرست اصول لفظی
۲۳۳	گفتار سوم: مسئله تأویل
۲۳۸	گفتار چهارم: کاربرد عقل در فهم متن
۲۴۰	گفتار پنجم: مسئله تفسیر به رأی
۲۴۳	مبحث چهارم: چگونگی کاربرست نقل در رویکرد تفکیکی
۲۴۳	گفتار نخست: تضعیف استقلال دلالتی قرآن کریم
۲۴۹	گفتار دوم: عدم قرینیت عقل استدلالی
۲۵۱	گفتار سوم: کاربرد سلبی عقل فطری
۲۵۴	نتیجه فصل چهارم
۲۵۹	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۶۸	مشترکات کلام فلسفی و تفکیکی
۲۶۹	اختصاص‌های کلام فلسفی
۲۷۰	اختصاص‌های کلام تفکیکی
۲۷۳	پیشنهاد
۲۷۵	منابع
۲۷۵	الف) فارسی
۲۷۵	□ کتاب‌ها

۱۰ ■ روش‌شناسی علم کلام (نگاهی تطبیقی انتقادی به روش فلسفی و تفکیکی)

۲۸۲	□ مقاله‌ها
۲۸۵	ب) عربی
۲۹۳	ج) لاتین
۲۹۵	فهرست آیات
۲۹۹	فهرست روایات
۳۰۱	نمایه اعلام
۳۰۵	نمایه اصطلاحات

■ پیشگفتار ■

در پرتو پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بار دیگر تعالیم متعالی و مرفعی اسلام، به‌عنوان معارف نجات‌بخش، در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر گردید. تجدید حیات اسلام، از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان شد، از دیگر سو باعث گمايان شدن سست‌پايگي مسلک‌ها و مکاتب بشرساخته و نظام‌های مبتنی بر آنها در میان دیگر ملل گشت.

بایستگی بسط تحقیق و مطالعه متین و منسجم، نظریه‌پردازی و نوآوری در زمینه‌مبانی معارف دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن، و ضرورت پرداخت عالمانه و روزآمد به «حوادث واقعه‌فکری» به فراخور شرایط کنونی و درخور این رستخیز رهایی‌بخش، و نیز لزوم آسیب‌شناسی فرهنگ ملی، دفاع درست و دقیق از دین و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی آن و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی پژوهشی ممحض و کارآمدی را فرض می‌نمود. به اقتضای ضرورت‌های پیشگفته، حسب‌الامر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش و تدبیر آیت‌الله علی‌اکبر رشاد، «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به‌عنوان نهادی علمی فکری، دانشگاهی - حوزوی، در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

پژوهشگاه دارای شخصیت حقوقی مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی است که اکنون در قالب چهار پژوهشکده «حکمت و دین‌پژوهی»، «نظام‌های اسلامی»، «فرهنگ و مطالعات اجتماعی»، «دانشنامه‌نگاری دینی» و چند مؤسسه وابسته، برای تحقق اهداف مذکور در اساسنامه مصوب خود،

فعالیت می‌کند.

پژوهشکده حکمت و دین پژوهی، که مشتمل بر هفت گروه علمی با عنوان‌های «معرفت‌شناسی»، «قرآن‌پژوهی»، «تخصصی علوم انسانی قرآنی»، «فلسفه»، «کلام»، «عرفان» و «منطق فهم دین» است، در جهت تحقق اهداف ذیل فعالیت می‌نماید:

۱. بازپژوهی و بازپیرایی حکمت و کلام و معارف اسلامی
 ۲. تبیین و ساماندهی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی
 ۳. ایجاد بستر مناسب برای تعمق و پویایی و بالندگی اندیشه دینی
 ۴. پاسخ به شبهات الفانی در قلمرو عقاید و کلام اسلامی
 ۵. نقد مکاتب و دیدگاه‌های معارض در حوزه زیرساخت‌های اندیشه دینی
- از طرف دیگر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، توانسته است با بهره‌مندی از توانمندی علمی اعضای هیئت علمی، محققان و همکاری دیگر نهادهای علمی، مباحث فلسفه دین را توسعه و تعمیق دهد. در همین راستا این نهاد موفق گردید در سال ۱۳۹۱ مجوز رسمی قطب علمی فلسفه دین را از سوی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای توسعه، تعمیق، ساماندهی و مدیریت این حوزه اخذ کند.

قطب علمی مرکزی است که در آن دانشمندان و محققان برجسته یک رشته با همکاری و در قالب کارگروهی می‌کوشند تا با تولید دانش و نوآوری، پاسخگوی نیازهای علمی، اجتماعی و فرهنگی این رشته بوده و در راستای کسب مرجعیت علمی گام بردارند. با توجه به بیانات مهم مقام معظم رهبری در خصوص تحقق مرجعیت علمی جمهوری اسلامی ایران در جهان، در پنجاه سال آینده، قطب‌های علمی کشور کوشش مضاعفی برای دستیابی به جایگاه مرجعیت در کشور دارند. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی نیز با توجه به توان علمی ایجاد شده در این نهاد علمی و نیز زمینه‌سازی همکاری با دانشگاه‌ها و مراکز علمی فعال در حوزه فلسفه دین، در سال ۱۳۹۱ موفق به اخذ مجوز تأسیس قطب علمی فلسفه دین گردید.

اهداف عمده این قطب عبارتند از:

۱. نقد فلسفه دین غربی

۲. تأسیس و توسعه فلسفه دین اسلامی
۳. پاسخ به سؤالات و شبهات در زمینه مسائل فلسفه دین در عرصه جهانی و داخلی
۴. تغذیه و جهت‌دهی فعالیت‌های علمی در حوزه فلسفه دین در حوزه و دانشگاه در دو ساحت آموزش و پژوهش برای احراز مرجعیت
۵. پشتیبانی نظری از مبانی عقلی و برون‌دینی نظام اسلامی و کاربردی کردن فلسفه دین اسلامی از این رهگذر
۶. کشف و تبیین و دفاع از مبانی علوم انسانی اسلامی و نقد مبانی رقیب
۷. ارتقاء سطح کمی و کیفی آموزش فلسفه دین اسلامی در دانشکده‌های مربوطه در سراسر کشور
۸. سوق دادن محققین برجسته فلسفه دین به سمت مسئله‌یابی در زمینه‌های مرتبط با حوزه فلسفه دین و تبیین تأثیر آن بر زندگی فردی و جمعی و ارائه راه حل برای آن
۹. بسترسازی مناسب برای تربیت اندیشمندان متمحض و تراز اول در حوزه مسائل فلسفه دین اسلامی

روش‌شناسی و منطق فهم و اکتشاف دین، از جمله مسائل مهم دین‌پژوهی است که گروه منطق فهم دین، عهده‌دار این رسالت مهم می‌باشد و هدف از آن، شناسایی میراثی است که در طول تاریخ توسط عالمان و اندیشمندان مسلمان در راستای روش فهم دین یا منطق اکتشاف گزاره‌ها و آموزه‌های دینی در حوزه‌های گوناگون پدید آمده است.

گروه منطق فهم دین پژوهشکده در راستای مأموریت اصلی خویش با همکاری قطب علمی فلسفه دین، روش‌شناسی تطبیقی انتقادی اکتشاف و استنباط عقاید دینی در کلام فلسفی و تفکیکی را ارائه می‌نماید.

پژوهش حاضر با عنوان «روش‌شناسی علم کلام»، نتیجه تلاش علمی محقق ارجمند حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای حمیدرضا شاکرین عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی در گروه منطق فهم دین است. نامبرده در این اثر ویژگی‌های کاربردی روش فلسفی و تفکیکی در

۱۴ ■ روش‌شناسی علم کلام (نگاهی تطبیقی انتقادی به روش فلسفی و تفکیکی)

عقاید را تبیین کرده؛ مشترکات و افتراقات آنها و میزان قوت، ضعف، کامیابی و ناکامی هریک را بررسی کرده است.

اثر حاضر، در فصول متعدد به مباحثی چون: « مبانی انسان‌شناختی و علم کلام فلسفی و تفکیکی»، « هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی عقل از منظر فلسفی و تفکیکی و چگونگی کاریست آن در اکتشاف عقاید دینی» و « چگونگی روش نقلی در کلام فلسفی و تفکیکی» پرداخته است.

مروری گذرا بر آثار و آراء مؤلف نشان می‌دهد که ایشان در موضوعات مختلف حوزه فلسفه دین و کلام جدید، دارای تألیفات و مقالاتی است که بخشی از آن به شالوده‌های اساسی مباحث معرفت‌شناسی دینی و منطق فهم دین مربوط است، بخشی دیگر به سطح میانه‌تری از مباحث اختصاص دارد و تعدادی از آثار مباحث کاربردی‌تر را مورد بحث قرار داده است.

از نویسندگان محترم اثر حاضر تا کنون کتاب‌های «مبانی و پیش‌انگاره‌های فهم دین»، «اثبات وجود خدا» نقدی بر شبهات جان‌ها سپرز»، «سکولاریسم ج ۱ و ۲»، «معاد در اندیشه شهید مطهری»، «روش‌شناسی عقاید دینی»، « مبانی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» و... در پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی به چاپ رسیده است.

در پایان از همه اعضای محترم شورای علمی گروه، مؤلف گرامی و ارزیابان محترم حاجج اسلام آقایان دکتر رضا برنجکار، عبدالحمید واسطی و محمدحسن وکیلی به سبب تلاش برای افزودن بر غنای این اثر قدردانی می‌شود. توفیقات روزافزون آنان را از خدای سبحان خواستاریم و امیدواریم خوانندگان فرهیخته این کتاب، با ارائه نظرات ارزنده خود، ضمن کمک به تکمیل این تحقیق ارزشمند، ما را در ارائه آثار برتر دیگر یاری فرمایند.

گروه منطق فهم دین
پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی
و قطب علمی فلسفه دین